

بزاڤا ئیزدین شیری (1854-1855) د رۆژنامەفانییا بریتانی دا

سیپەل سالم محمد أمین و صلاح محمد سلیم

بەشی میژوو، کولیزا پەروردا بنیات، زانکویا دهوك، هەرێما کوردستان-عیراق

((میژوو وەرگرتنا ڤه کولینی: 3 تیرمه هه، 2023، میژوو و رەزامەندییا بە لاکرینی: 11 تەباخی، 2023))

پۆختە

رۆژنامەفانییا بریتانی رۆلەکی باش د ڤه گوهاستنا دەنگ و باسین رویدانین بزاڤا ئیزدین شیری (1854-1855) دا هەبوو، چونکە ئەف بزاڤه لگەل رویدانین شەری قەرم (1853-1856) دناڤهرا دەولەتا ئۆسمانی و رۆسیا دا یا هەڤچەرخ بوو، بریتانیا ژێ وهک پشتهفانا دەولەتا ئۆسمانی د ئەڤی شەری دا ب هوشیاری چاڤدیریا بارۆدوخی ناڤخووی دەولەتا ئۆسمانی دکر، ژبەر مەترسیا رۆسی چونکە بەرژەوهندیین وان هەڤدزی ئیکبوون، پەیدا بوونا بزاڤهکا ناڤخووی ل نیزیکی سنورین رۆسیا، و دگەر مەگرم شەری قەرم دا دبیتە ئەگەرێ لاوازییا بەروکی دەولەتا ئۆسمانی، لەوړا پشتهفانییا رۆسی بۆ بزاڤی دبیتە جهێ مەترسیی ل سەر بەرژەوهندیین بریتانیا دناڤ دەولەتا ئۆسمانی دا. هەر وهسا لادانا ئیزدین شیری ژ دەستهلانداریا دەڤەرداریا جزیری و هەکاری، و لاوازییا بارۆدوخی ئابووری یی کوردستانێ ئەگەرین سەرەکی بوون ل پشت بەریابوونا بزاڤ وی یا کو شیای دەڤەرەکا بەرفرەه بگریت و بیتە جهێ مەترسیی ل سەر دەستهلانداریا دەولەتا ئۆسمانی ل کوردستانێ و بەرژەوهندیین بریتانیا ل ناڤ دەولەتا ئۆسمانی.

پەیفین سەرەکی: رۆژنامەفانییا بریتانی، دەولەتا ئۆسمانی، ئیزدین شیری، رۆسیا

پیشەکی

نەمین، ئەڤه بۆ ئەگەرێ نەرازیبوونا کوردان و پەیدا بوونا بزاڤهکی ب سەرکردایه تیبیا ئیک ژ کەسایه تیبین کوردین بەرنیاس ئەوژی ئیزدین شیری بوو. **گرنگیا ڤه کولینی:**

بەریه رین رۆژنامەفانییا بریتانی ژ نووچین ئەڤی بزاڤی یا قالا نەبوو، گەلەک ژ رویدانین وی بزاڤی ددەمی خۆدا ژلایێ ئەڤسەر و دبلوماتکارین بریتانی یین لناف دەولەتا ئۆسمانی کاردکرن دهاتنه ڤه گوهاستن، ژبەر ئەڤی چەندی گرنگیا ڤه کولینی د هندی دایه، کو رۆژنامەفانی ژێ وهک ژیدەرەکی گرنگ بۆ بدەستڤه ئینانا پیزانینان دهپتە نیاسین، لەوړا پیدڤیه ڤه کولینین نوی ژ بکارئینانا ئەڤی ژیدەری دین بەهرنەبن، هەر وهسا بزاڤا ئیزدین شیری ژێ کیمتر ژ هەر بزاڤهکا دی یا کوردی د دەمی بووریدا رویدای نەبوو، لەوړا گرنگیهکا باش ژلایێ دبلوماتکارین بریتانی ڤه پیهاتییه دان. **ناریشا ڤه کولینی:**

پشتی هەلوەشاندا میرگههین کوردی ل دویمایهیکا نیڤا ئیکێ ژ سەدی نوزدی، دەولەتا ئۆسمانی کاربه دەستین خۆ ل دەڤەرین جودا یین کوردستانێ دامەزراندن، مەرهم ژێ سەپاندنا دەستهلالاتا ناڤهندی بوو، لئ ئەڤی کارگبیریا نوی سەرئەگرت، ژبەر کاربه دەستین ئۆسمانی سەرەدەریهکا نەباش لگەل کوردان بکارئینا. ئەڤ سەرەدەرییه د بلندکرنا باجی و کومکرنا وی دا دیاربوو، زیدەباری لەشکرکرنا کوردان دناڤ ریزین لەشکرێ دەولەتا ئۆسمانی دا ب خورتی بوو. ئەڤ سیاسەتا دەولەتی دزڤریت بۆ خراببوونا بارۆدوخی دەرفه یی دەولەتا ئۆسمانی ژ ئەگەرێ پەیدا بوونا شەرەکی دناڤهرا ئەوی و رۆسیا دا، خەزینا دەولەتی یا پیدڤی ب باجی بوو داکو مەزاختنن شەری پەیدا بکەت، هەر وهسا یا پیدڤی ب کوردان بوو بۆ راکیشانا وان دناڤ ریزین لەشکرێ خۆدا، لەوړا ئەڤی چەندی کارتیکر ل سەر کوردان کر، کو بن هەلوپست هەمبەری ئەڤی سیاسەتی

رویدانین سیاسی یێن ل نیفا ئیکێ ژ سەدئ نوزدئ ل کوردستانی مینا ژناقبرنا دەستەهلاتا میرگەهین کوردی رویدان، هزر بۆ دانانا قەوارەکی سەربەخۆ ل دەف کوردان لاواز نەکر، بەلکو ئەو هزرە ئەگەر دەمێ بووری دا د چارچووقی هەندەک میرگەهین دەست نیشانکری داوون هاتنە فەگۆهاستن داکو بەشەکی مەزن ژ کوردستانی بخووقە بگریت، لەورا بزاقین کوردی ل نیفا دووی ژ سەدئ نوزدئ ب رەنگەگی دی هاتنە پیش، ژ بزاقین دەربەگایەتی بونە یێن نەتەواپەتی بۆ هەمی میللەتی کورد، سەرکیشین ئەقان بزاقان کەسانین کوردین ژ بنەمالین سیاسەتمەدار بوون. ئارمانجا وان ژی دامەزراندنا دەقەرەکا سەربەخۆ ل سەر ئەردئ کوردستانی بوو(لازاریف، واخرون، ۲۰۱۱، ۱۳۱-۱۳۲).

رەنگە سیاسەتا دەولەتین زلهیز وەکی بریتانیا و رۆسیا رولەکی باش د پەیداوونا ئەقان رویدانان دا هەبوو، ئەوژی پشتی بەرفەرەبوونا پیگەهی وان ل رۆژەهلاتا ناقین، ب تاییبەت رۆسیا ئەقا پیشنیارا دا بەشکرنا دەقەرین دەولەتا ئۆسمانی دناقبەرا وئ و بریتانیا دا ل سالا ۱۸۵۳ دا کری (قاسم و حسن، ۲۰۱۵، ۱۴۶)، هەروەسا هەفرکییا وئ لگەل دەولەتا ئۆسمانی ل دۆر پاراستنا مافین ئاسوریان، بۆ ئەگەرئ پەیداوونا شەرەکی ل سالا 1853 دناقبەرا ئەواندا، کو ب شەرئ قەرم (۱۸۵۳-۱۸۵۶) دها تە نیاسین⁽¹⁾. زیدەبوونا لقینین رۆسی لگەل دەولەتا ئۆسمانی دبیتە پالەدر بریتانیا و فرەنسا مایین خو د ئەوئ چەندئ بکەن، و رۆسیا ببیتە مەترسی ل سەر تیگدانا هەقسەنگیا هیزی ل دەقەرئ، لەورا هەردوو دەولەت بریتانیا و فرەنسا پشتەقانییا دەولەتا ئۆسمانی د ئەوئ هەفرکییا دناقبەرا ئەوئ و رۆسیا دا دکر.

رویدانین شەرئ قەرم کارتیکرنەکا نەرستەوخۆ ل سەر پەیداوونا بزاقا کوردی هەبوو، ژبەر ئیک ژ چەپەرین ئەقی شەری ل قارس بوو⁽²⁾، کو ئەقە ئیک ژ دەقەرین کوردی نە، ئەق چەندە بۆ ئەگەر هیرشین لەشکری یێن راستەوخۆ ل سەر ئاخا کوردستانی رویدەن (حاجی، ۲۰۰۷، ۱۶۹-۱۷۱). زیدەباری سیاسەتا هەردوو دەولەتین ئۆسمانی و قاجاری بۆ چەسپاندنا سیاسەتا ناقەندی ل دویف ستنەندەرین ئەوروپی، و دویرئێخستنا میر و سەرکردین کورد هەتا پشتی هەلوەشاندا میرگەهین کوردی، کەسانین کورد ژ هەر

1. هەلوێستین جودا یێن رۆژنامەقانیین دەربارە ی بزاقا ئیزدین شیری و شرۆفەکرنا وان.

2. سیاسەتا بریتانیا یا هەفکار لگەل دەولەتا ئۆسمانی ژ ژناقبرنا بزاقا ئیزدین شیری.

ریباز و ئارمانجا فەکۆلینئ:

ریبازا فەکۆلینئ شرۆفەکرنا سیاسی و میژووویی بە پشتەستن ل سەر ریژبەندییا میژووویی د رۆژنامەقانییا بریتانی دا هاتیەکرنا، و ئارمانج ژئ ئەو کە بزاقا ئیزدین شیری ب رەنگەکی د فەکۆلینین میژووویی دا هاتیە باسکرنا، بەلئ ئەو فەکۆلینین ل بەر دەست بتنی پشتەستن ل سەر بەلگەنامین نەرشیفی دەولەتا ئۆسمانی و رۆسیا کرینە، راپۆرتین بریتانی و بتاییبەت یێن راگەهاندنا ئەوئ نەهاتیە شرۆفەکرنا، لەورا رۆژنامەقانیی ژئ و ب تاییبەت یا بریتانی یا گرنگە بەرچاف بەیتە وەرگرتن، چونکە دەولەتا ئۆسمانی ل ئەوی سەردەمی ل ژبەر هەژموونا بریتانی بوو و یا ئاگەه بوو ل سەر هەمی رویدانان، ژبەر ئەق چەندئ ئەق فەکۆلینە پشتەستن ل سەر راپۆرتین رۆژنامەقانییا بریتانی دکەت مینا رۆژناما (Morning Advertiser) و (The Morning Herald (London)) و گەلەکین دی، هەروەسا چەندین زیدەرین گرنگ ژئ، کو پیزانینین خو ژ بەلگەنامین نەرشیفی ئۆسمانی وەرگرتین و دقئ فەکۆلینئ دا هاتیە بکارئینان، وەکی پەرتۆکا (سینان هاکان) ی بۆ زمانئ کوردی یا هاتیە وەرگیان، هەروەسا پەرتۆکا ئەقسەرئ رۆسی پ. ی. ئەقیر یانوف ئەوژی یا هاتیە فەگۆهاستن بۆ زمانئ کوردی، زیدەباری چەندین زیدەرین دی هاتیە بکارئینان د لیستا زیدەران دا هاتیە ریزکرنا.

پلانا فەکۆلینئ:

پلانا فەکۆلینئ ژبلی قئ پیشەکیی پیکدهیت ژ دەرازینکی و لگەل چوار تەوهران؛ تەوهرئ ئیکئ: باس ل ئەگەرین بزاقا ئیزدین شیری دناف رۆژنامەقانییا بریتانی دا هاتیە باسکرنا، رویدان و پیشهاتین ئەقئ بزاقئ هەر د رۆژنامەقانیی دا د تەوهرئ دووی دا هاتیە بەرچاقکرنا، د تەوهرئ سیی دا: شیانین لەشکری یێن هەردوو لایەن ئۆسمانی-کوردی هاتیە دیارکرنا، و تەوهرئ چوارئ بۆ باسی رۆلی بریتانیا ژبوو ژناقبرنا ئەقئ بزاقئ هاتیە تەرخانکرنا، و لگەل دویمایهیا بابەتی هاتیە نقیسین.

دەرازینک

ئامازە ب ئیزدین شیری کریه: دەمى دەولەتا ئۆسمانى ئەو ھنارتیبه مووسلی داکو ئانکجی بیت ل ویرئ بەرامبەر 3000 قرووشان ھەیفانە، ھەرەسا دیاردکەت: "بزاڤا ئیزدین شیری ئاریشەیه‌کا مەزنە بۆ (باب العالی)یە"⁽⁴⁾) (London Evening Standard, March 09, 1855). ژبەر ئەف بزاقە رەنگەدانەکا باش دناڤ کوردان دا و ب ھەمی نەتەوہیپن خۆڤە بدەست خۆڤە دئینیت، چونکە ئیزدین شیری شیا بوو ئەڤی بزاقی بکەتە شورەشەکا میلی و گەلەک دەڤەرا بخۆڤە بگریت، ھەرەسا ھەمی نەتەوہ ژى بەشدارى ئەڤى بزاقى ب بوون، ژبەرکو گەلەک نەتەوہ نە درازیبوون ژ ئەوان ریکخستنیټ دەولەتا ئۆسمانى ئەوین بنایى (تەنزیماټ)⁽⁵⁾ ل سەر وان سەپاندین. ھەر ل دۆر ئەڤى چەندى بابەتەک د گۆڤارەکا بریتانى دا ب ئەڤى رەنگى ھاتیە بەلاقەکرن، کو ئامازە ب: "کوردستانى وەک ھەریمەکا تورکی" کریه، پشٹی ل ئەڤان دویماییکا عومەر پاشا سەرکردى ئۆسمانى دەست ب سەر شورەشا کوردی دا گرتی، مەبەست ئى بزاقا میر بەدرخانى (۱۸۲۱-۱۸۴۷) بوو، دوبارە ئەف ھەریمە یا بوویە بنگەھى بزاقەکا دی یا مەترسیدار، لەورا دڤیت ب توندی و ب لەز بەیتە ژناقیرن (Newcastle Journal, February 10, 1855). ژبەر ئەڤى چەندى ئەڤە دبیتە خالەکا رووھن و ئاشکرا، کو دبلوماتکارین بریتانى ھەر لڤینەکا کوردی ب مەترسى ل سەر بەرژەوہندیپن خۆ دناڤ دەولەتا ئۆسمانى دا دزانى، لەورا دەنگ و باسین بزاقى د رۆژنامەڤانین دا ھاتینە نازراندن.

تەوہرى ئىكى: ئەگەرین بزاقا ئیزدین شیری د

رۆژنامەڤانیا بریتانى دا

ئىك: ئەگەرین ناخووی

دگەل بریابوونا شەرى قەرم سەرۆبەرى ئابوورى یى کوردستانى ژ ئەگەرى بلندبوونا باجى خرابوو وەکی ل پيشتر ئامازە پى ھاتیەکرن، ھەرەسا سیاسەتا دەولەتا ئۆسمانى بۆ ئیزدین شیری ژى دیاربوو، دەمى کارگیریه‌کا نوى ژ دەڤەرین (جزیرى و ھەکارى و بەروارى) پشٹی سالا ۱۸۴۷ئ ھاتیە پیکئیتان و ب ئیزدین شیری ھاتیە دان، بەلن پشٹی دەمەکى گورت ل سالا ۱۸۴۹ئ ئیزدین شیر ل سەر

پوستەکى سیاسى دویرئیخستن و کەسین تورک ل جەھى وان دەست نیشانکرن، لەورا ئەف چەندە تیکدانبوو ل سەر ئازادییا مەزنین کوردان، ھەرەسا دریزبوونا شەرى قەرم بۆ ئەگەرى خرابوونا بارودۆخى ئابوورى، بلندکرن باجى ل سەر ملین جوتیارین کورد و ریکا کومکرن وان باجان ب تاییبەت ژلایى دەولەتا ئۆسمانى ڤە زیدەبارى لەشکرکرن ب زۆرى بۆ ئەگەرى ھندى، کو کورد دژایەتیا ئەڤى سیاسەتى ب ریکا بزاقان بکەن (عەلى، ۲۰۰۵، ۱۳۷؛ لازاریف، واخرون، ۲۰۱۱، ۱۳۱-۱۳۲). بزاقا ئیزدین شیری (1854-1855) ئیک ژوان بزاقان بوو.

ئیزدین شیر کورئ سەیفەدین کورئ محەمەدى ل سالا 1849 بۆ دەمەکى کورت وەک (موتەسەللم) ئ جزیرى ل دویف پيشنیاړا والین کوردستانى ئەسەد پاشا ھاتە راسپاردن، ئەڤە وەک خەلاتەک بوو دەولەتا ئۆسمانى پیدابوو دەمى ھاریکاریا دەولەتى کری بۆ ھیرشا وئ ل سەر میرگەھا بۆتان یا سالا 1847⁽³⁾ دا، ھەرەسا لگەل پلا (رئفەبەرى ئەمیر ئیستەبل- head of imperial stable, istabl-I amire mudiri) و مووچەکی نیزیکی 3500 قرووشان پى ھاتەدان (Atmaca, 2021, 360) ، ئەڤە پشٹی ئەوئ چەندى بوو دەمى ئیزدین شیر ژ لەشکرى میر بەدرخانى ڤە ڤەبووی ژ ئەگەرى ھەبوونا ناکوکیى دناڤبەرا ئەوی و میر بەدرخانى و ل جەھى وئ چەندى ریکى ل لەشکرى ئۆسمانى ڤەدکەت داکو بەرەڤ بنگەھى میر بەدرخانى بچن (سجادی، ۲۰۰۵، ۴۸). بەلن سەرەرای ئەڤى پشتەڤانیا وی لگەل دەستەڤالاتا ئۆسمانى پەیوہندیپن وی لگەل ھندەک کاربەدەستین دەولەتى ل جزیرى نەخووشبوون و بۆ ئیستەمبولی دەیتە ڤەگواستن و پاشان ل سالا 1850 جارەکا دی لگەل خیزانا وی دەنیرنە مووسلی، بەلن ب مەرجهکى کو ل ویرئ بژین، و دەولەتا ئۆسمانى پیدڤى ب خزمەتا ئەوی وەک (موتەسەللم) ل سەر جزیرى نەما (Atmaca, 2021, 360).

رۆژنامەڤانیا بریتانى ژ نووچەپین دەربارەى ئیزدین شیری یا ڤالانەبوو، بەلکو د چەندین رۆژنامە و ژمارین جورا و جور دا ئامازە ب ئیزدین شیری و پەیدابوونا بزاقا وی و ھەرەسا پالەدرین بووینە ئەگەر، کو دژى دەستەڤالاتا دەولەتا ئۆسمانى ب راوستت کریه. رۆژناما بریتانى (لەندەن ئیقنینگ ستاندرەد-London Evening Standard)

ئەوان دەقەرا ھاتە لادان، كو ئەقە ئەگەرەكنى دياربوو، كو ئىزدىن شىر بىرازا بزاڭى دژى دەولەتنى بدەت (العلياوى، ۲۰۰۵، ۷۷). بەلى ھەتا دەرفەت بۇ پەيدادىبىت دەمى دەولەتا ئۆسمانى پىدقى ب ھارىكاريا لەشكرى بۇ شەرى دبىت، ئىزدىن شىر ئەقى دەلىقى بكاردىنىت، دەمى ل سالا ۱۸۵۴ئى دەپتە ھنارتن داکو سەربازان ژ جزىرى و ھەكارى بۇ دەولەتا ئۆسمانى كومبەكتن، ھەروەسا ئىزدىن شىر داخووا پارى پىدقى بۇ مەزاختىنى ل سەر كومكرنا ئەوى لەشكرى ژ كاربەدەستىن دەولەتا ئۆسمانى كر، لى ئەوان ئەو پارى بۇ وئ مەبەستا ئىزدىن شىر پى ھاتىە ھنارتن داکو بشىت كارى خو ئەنجام بدەت تەرخان نەكر، لەورا بۇ ماوەكى د مینىتە ل جزىرى ل ھىقى ئەو پارە پى بەپتەدان، بەلى ئەف چەندە دبىتە ئەگەرئ دلتنەنگيا كاربەدەستىن دەولەتنى ژ ئىزدىن شىرى. (ھاكان، ۲۰۱۲، ۲۸۸-۲۸۹).

د ھەمان دەمدا رۆژناما (مانشىستەر تايمز- Manchester Times)⁽⁶⁾ دەربارەى ئەقى بزاڭى دياردكەت: "نامەيەك يا گەھشتىە وان سەبارەت بزاڭەكنى ل دەقەرا كوردستانى پەيدابووى، كو ھندەك پىزانىن گرنى ل دۆر ئەوى بزاڭا ئەوا ل توركىا ل رەخىن ئاسيا رويدى تىدانە، ھندەك ئالوزىن مەترسىدار ل كوردستانى ھەنە"، ھەمان رۆژناما ناقبرى دياردكەت، "پشتى رىك ب ئىزدىن شىرى ھاتىبە دان دا سوواران كوم قەكەت، ئەو گەھشتەنە جزىرا (ابن عمر)، كو ئەقە كەلھا بەدرخان بەگى بوو، پشتى گەھشتىە جزىرى داخووا پارەى ژ سەركردى ئۆسمانى كر، بەلى ئەو داخووايى ھاتە رەدكرن، چونكە خزىنا پارا يا قالا بوو" (Manchester Times, February 21, 1855). دەمى دەولەتا ئۆسمانى ئىزدىن شىر ھنارتىە جزىرى بۇ كومكرنا چەكدارىن كورد بۇ شەرى، ئەو پىدقى ب پارا دبىت داکو ب مەزىخىت ل سەر لەشكرى، و داخووا ئەقى چەندى ژ دەستەھلاتدارىن ئۆسمانى دكەت، بەلى بەرپرسىن ئۆسمانى چ گرنى ب ئەوى چەندى نەدا، لەورا ئىزدىن شىر ئەقى چەندى ب دەلىقە دبىت و ب دژى دەولەتا ئۆسمانى دراوستىت (مراد والبوتانى، ۲۰۱۵، ۳۷).

ئەف ئەگەرە و چەندىن ئەگەرئ دى يىن گرئىداى سىياسەتا دەولەتا ئۆسمانى قە بەرامبەر مللەتنى كورد كومقەبوون و بوونە ئەگەرئ بەرپابوونا بزاڭا ئىزدىن شىرى ل پائىزا سالا ۱۸۵۴، ل دۆر ئەقى چەندى رۆژناما

(مانشىستەر تايمز) راپۆرتەكنى بەلاقەدكەت، تىدا ھاتىە: "پشتى وى ھەلوپىستى دەولەتا ئۆسمانى بەرامبەر ئىزدىن شىرى ۋەرگرتى ئەو پالدا ب لەزدەست ب بزاڭا خو بكەت، چەندىن كەسان دەستە سەردكەتن و ھندەك ژ وانا زىندانىكرن و حاكمى ئۆسمانى رەقى و بەرەف مووسل قە چوو، و ئەو دەقەرە ھىلان د دەستىن ئىزدىن شىرى دا، ئىزدىن شىرى ھەزدرى بىننتە ل جزىرى ھەتا زقستان دەربازدبىت، و ل بوھارى دى پشكدارىن د شەرى ب شەش ھزار چەكداران لگەل دەولەتا ئۆسمانى كەت" (Manchester Times, February 21, 1855). ل قىرى ئىزدىن شىر بۇ دەولەتنى دووپات دكەت ئەو دژى فەرمان يىن دەولەتنى نەبوو ئەو بتنى يىن ھاتى بۇ دابىنكرنا 10 ھزار چەكداران و بۇ سوپاين ئەرزوم بۇ شەرى دژى رۇسيا بەنپىرىت (ھاكان، ۲۰۱۲، ۲۹۳).

شروققەكرنا ھەلوپىستى ئىزدىن شىرى د راپۆرتا رۆژناما (مانشىستەر تايمز) دا ژلايى وى پەيامنپىرى ئەو راپۆرت گەھاندىبە دەست رۆژنامى دياردكەت، كو ئەو دەلىقا دەولەتا ئۆسمانى بۇ ئىزدىن شىرى پەيداكى داکو چەكداران كومبەكت كارەكن نەدروستە دەمى دبىزىت: "بلا ئىزدىن شىر زەلامان كومبەكت و ھوسا ھىزا ئۆسمانى ل كوردستانى دى بدووماھىك ئىت"، و ل دويفدا دياردكەت: كو پاشايى مووسلى ھزردكەت، كوردستان ھەمى دى ئىتە پىر چەك كرن و ژناقبرنا بزاڭا كوردان دى ل دوبرى دەستەھلاتا حكومەتا ئۆسمانى بىت و چ ئاستەنگ نامبەن د رىيا بزاڭى دا بەرەف مووسلى قە بچت... (Manchester Times, February 21, 1855)، مەبەستا رۆژنامى ب ئەقى چەندى ئەو ئەف دەستەھلاتا ب ئىزدىن شىرى ھاتىبە دان بۇ كومكرنا چەكداران و بەرھەفكرنا گەنچىن كورد و پىر چەك كرنا ئەوان دى بىتە مەترسى ل سەر دەولەتا ئۆسمانى و د پاشەرۆژى دا دەولەت بەرامبەر ئەوان نەشىت ب راوستن.

ھەروەسا نە بتنى د رۆژنامەقانىيا برىتانى دا ھەست ب مەترسىا ئەوى پىنگاڭا دەولەتنى لگەل ئىزدىن شىرى كرىە، بەلكو ھەتا ھندەك خودان پلە و پوستىن بەرزىن دەولەتنى زى ئەف چەندە ب مەترسى د زانين، ۋەكى ھەمدى پاشا والينى كوردستانى ل دياربەكر ھەست ب مەترسىا ئىزدىن شىرى دكر، كو ئەف دەلىقا كومكرنا لەشكرى بخو بكاربىنت

شیان دوو فەوجان ژ کوردان دروست بکەن و پشکداریا لەشکری لگەل ئەوانا بکەن (عەلی، ۲۰۰۵، ۲۷؛ لازاریف، واخرون، ۲۰۱۱، ۱۳۳-۱۳۴). هەر وەسا "ئەفسەرەکی رۆسی دیاردکەت: کوردان پێ خوشبوو هەقالینیا مە بکەن و خۆ بدەنە لگەل مە ب دژی دەولەتا ئۆسمانی ژبەر ئەو ژ سەرەدەرییا دەولەتا ئۆسمانی نە درازیبوون" (احمد، ۲۰۰۳، ۲۹-۳۰). ئەف سیاسەتە دبتە ئەگەرەکی گرنگ یێ پەیدا بوونا بزافا ئیزدین شپیری، کو وەک دەرفەتەک بۆ ئیزدین شپیری پەیدا دبیت و دەهەمان دەمدا لاوازییا دەولەتا ئۆسمانی نیشان دەت، ب ئەف چەندئ دەولەتا ئۆسمانی رۆسیایی تومەتبار دکتە ب پالدا نا کوردان ب ئەنجامدانا بزافەکی دژی دەولەتی، ئەف چەندە د رۆژنامەکا بریتانی دا ب نافی (مورنینگ ئەدڤرتایزەر-Morning Advertiser) (7)، دەمی باسی شەری دەولەتا ئۆسمانی دژی رۆسیا ل دەفەرە قەرم دکتە تیدا هاتییه دیارکرن: پشکەک ژ لەشکری دەولەتا ئۆسمانی ل ئەرزومئ یێ مژیل بوو ب بزافا وان کوردان ئەوین ژلایی شاندین رۆسی قە هاتییه پالدا نا تولفەکرنئ ژ دەولەتا ئۆسمانی بکەن (Morning Advertiser, December 14, 1855). راپۆرتەکا دیتەر یا رۆژنامەفانی دووپاتی یێ ل سەر رۆلی رۆسی د پالدا نا کوردان دژی دەولەتا ئۆسمانی دکتە و دبیزیت: "بئ گومان هندی زێر و فیلبازین رۆسیا بەردەوام هەبن، دبنە پالدرە بۆ ئەوان نەرازیبوونین د نۆکە دا هەبن، کو ئەف چەندە گەفەکا هەرا مەزنە ل سەر تیگدانا ئارامی یا ئاسیا بچووک؛ و هەر وەسا نامەیهک د نها دا دەرکەتییه ژلایی رۆسیا قە تیدا دەیتە گوتن، کو ئینیەتا ئۆسمانی ئەو هەر کوردەکی ب بزافئ رابووی و بکەفیتە دەستین ئەواندا دقیت بەیتە کوشتن، ئەفە ئەوئ چەندئ دیاردکەت دا پروپاکندهیهکی درۆست بکەت و کوردان ب دژی حکومەتا تورکی بکاربینن" (The Morning Herald, March 23, 1855). ژ ئەف چەندئ دەیتە شۆفەکرن، هەندەک کوردین ب بزافئ رابووین دبیت مەرەما هەمیان سەر بەخۆیا کوردان نەبیت، بەلکو دەر بەگ ژێ هەبووینە مەرەما ئەوان کومکرنا دەستکەفتین شەری بن وەکی فیلبازین رۆسی بۆ راکیشان و سەردابرا ئەوان بریک پیدانا پارە و کەل و پەلین ببها وەکی د رۆژناما نافیری دا باس لئ کری. هەر ل دۆر ئەف چەندئ (میلیکوف) ی لیستەکا دیارییا بۆ رازیکرنا سەرکردین کورد

و ب بزافەکی دژی دەولەتی رابت، و داخوای ژ رهشید پاشای موشری سوپایی ئەنادولئ دکتە ئەو فەرمانا دەرکەتی ب کومکرنا لەشکری ب راوستینت، بەلئ هەردوو والین وانئ و هەکاری ئەف هوشدارییه ب چ قە نەوەرگرتن (Atmaca, 2021, 361). ئەگەرەکی دی ژێ بۆ بەریابوونا بزافئ دزقیرت بۆ هاندانا وی ژلایی سەرۆک هۆزین کوردیقه، ئیزدین شپیر وەک کەسایەتیەکا بەرنیاس ل کوردستان، هەندەک ژ کەسایەتین کوردین جزیری و بۆتان و سیرتن مینا عومەر و رەمەزان و عەلی و مستەفا ناغایی ب سەر دەفەرا دەرگول قە داخواز ئی کرینە وەک کەسەک ژبەمالەکا خودان دیرۆک ئەقان دەفەرا هەمیا دوبارە بیخیتە ل ژیر دەستی خۆ، و سەرکردین ئۆسمانی ئەوین پشتی هەلوەشاندا میرگەهین کوردی هاتیە دامەزراندن ئی دەرینخن، ئەف دەرفەتە ژێ بۆ وی پەیدا بوو دەمی چافەری پارئ دەولەتی دکرئ و مایە ل جزیری چافیکەفتن لگەل ئەوان کەسانین نافیری کر و حەزا بەرخودانئ ل دەف پەیدا کر (هاکان، ۲۰۱۲، ۲۸۹-۲۹۱).

دوو: ئەگەرئ دەرەکی

ئەف هۆکارە ژێ ئیک ژ هۆکارەکی دی یێ گرنگ بوو ل دور بزافا ئیزدین شپیری، وەکی سینان هاکان ناماژەدکتە: گرنگی ددانیتە سەر هەلوپستی رۆسیا، کو رۆسیا کاریکەرەکا مەزن ل سەر بزافا ئیزدین شپیری هەبوو، سەرکردئ هیژین رۆسی ل ئیریقانی ل هافینا سالا 1854 ئانکو بەری بزافا ئیزدین شپیری دەستپیکەت نامەبەکی بۆ وی دەنیریت و داخوایا هندی ژئ دکتە، کو لەشکری بۆ دەولەتا ئۆسمانی کوم نەکتە بەلکو بەرۆقازی لگەل رۆسیا یێ هەفکاریت، بەلئ د ئەف دەمیدا ئیزدین شپیری چ هەلوپست بەرامبەری ئەف پەیوەندیی دیارنەکر (هاکان، ۲۰۱۲، ۲۹۰). بەلئ ئەف چەندئ کارتیکرنا خۆ ل سەر هەلوپستی کوردان بەرامبەری ئەقان پەیوەندیین رۆسی هەبوو، بۆ نموونە رۆسیا د چەپەری قەفقاس دا هەولدا هیژەکا لەشکری ژ نەتەویدی نەیین تورکی کومبەکت وەکی، فەرماندەکی رۆسی یێ هیژا قەفقاس (لۆریس میلیکوف-Loris Melikov) نەرازیبوونا کوردان دژی دەولەتا ئۆسمانی بۆ بەرژەوێندیا خۆ د رازیکرنا هەندەک سەرکردین کورد ل رۆژەلاتئ ئەنادولئ (ئەرمینیا و کوردستان) و دەفەری سنوری نیزیک ئیریقان بکارینان، و

(لازاریف، واخرون، ۲۰۱۱، ۱۳۷؛ مراد والپوتانی، ۲۰۱۵، ۳۷)، بۆ ئەقن چەندئ پینچ نامە بۆ فەرماندئ هیزین رۆسی ل ئیره‌قانی فریدکەت د ئەوئ باوهرین دابوو، کو هیشتا هیزین ئەوان ل ویرئ نە، مەرەم ژ ئەوان نامان ئەووبوو کاره‌کی لەشکری یئ هەقشک بۆ سەر ئەرزومئ ئەنجام بەن (ئەقیر یانوف، ۲۰۰۴، ۱۶۲-۱۶۵). بەلئ ئەف نامە نەگەهشتنە دەستئ ئەوان دا، چونکە ل ئەوی دەمی ببوو زستان و هیزین رۆسی ژبەر سەرمايئ ل بایه‌زید نەمابوون، هاتبوونە قەکیشان بۆ ئیریقانی، لئ خۆ ئەگەر نامە گەهشتبان ژئ گۆمان تیدابوو فەرماندئ رۆسی (ئەمیر بیوتوف- Prince Bebutov) یئ هیزا قەفاس د شیانداوو پینگافه‌کی به‌افیزیت ژبەر کو فەرمان یئ تۆند بۆ هاتبوون، کو هیزین رۆسی ژ ئیریقانی دەریازنەبن (Badem, 2010, 370). بەلئ ئەگەر ئیزدین شیری ل بهار سال 1855 دەست ب بزافا خۆ کرابا، دەمی هیزین رۆسی دەست ب ئوپه‌راسیونین لەشکری کرین، دا هەردوو لایەن مفای وەرگرن (ئەقیر یانوف، ۲۰۰۴، ۱۶۲-۱۶۵). رۆژنامە‌قانییا بریتانی چ راپۆرت ل دۆر ئەقان نامین ئیزدین شیری دیارنەکرینە، دبیت دبنیات دا چ راستی بۆ ئەقان نامان نەبن، چونکە ئەقە دابیتە بەهانه‌کا بهیز بۆ بریتانیا دژئ ئیزدین شیری بکارئینابا یان رۆسیا دقیا دووبەرەکیئ دناقبه‌را کوردان و دەوله‌تا ئۆسمانی دا په‌یدا بکەت، دا دەر فەتا دەستپوه‌ردانی هەبیت.

تەوهرئ دووئ: پيشهات و رویدائین بزافا ئیزدین

شیری د رۆژنامە‌قانییا بریتانی دا

دەرفەت بۆ بزافا ئیزدین شیری په‌یدا بوو دەمی دەوله‌تا ئۆسمانی ب پیدقی ب لەشکری دبیت بۆ شەرئ قەرم، ژبەرکو ئیزدین شیر ب کەسه‌کی ژ بنه‌ماله‌کا ناقدار دناف کوردان دا دهاته نیاسین، له‌ورا ژئ دهیتە داخوازکن چه‌کداران ژ مووسلئ و بۆتان و هەکاری کومبکەت بۆ شەری و ره‌وانه‌ی سوپای بایه‌زید بکەت وەکی ل پیشتر ئاماژە پئ هاتیه‌ کرن (Atmaca, 2021, 361). گۆقاره‌کا بریتانی ژئ ئاماژە ب کومکرنا لەشکری ژلایئ ئەوی قە دیارکره‌، کو تیبینین سەبارەت ئەقن بزافئ د نامە‌کی دا ژلایئ (دەلیو. کە. لوفتوس-W. K. Loftus) (8) ئەو

دا بهینه‌ لگەل ئەوان یان ژئ به‌شدارئ شەری ب دژئ ئەوان نەبن ئاماده‌کربوو (Atmaca, 2021, 362). و دبیت ژئ کوردان بخۆ دقیا شەری بکەن دا ده‌لیقا تالانکرنئ بو وان په‌دابیت وەکی رۆژناما (مورنیگ کرونیکل- Morning Chronicle) دا دیاردکەت: کورد ل شوینا لدویف دۆژمی بکەقن ئەوان ئەو گوندین دەوروبه‌رین هەقسوئی خو تالانکرن، (Morning Chronicle, March 29, 1854). ئەق رۆژنامە ئەوئ چەندئ دیاردکەت، کو هەندەک کوردین به‌شدارئ شەری لگەل دەوله‌تا ئۆسمانی دا کرین مەرەما ئەوان بتنی تالانکرن بوون، چونکە ددەمین شەری دا جهین خۆ هیلان و ب هەندئ قە مژیلبوون. دبیت ژئ رۆسیایئ هەندەک سوز ب کوردان دابن، چ ب به‌رفره‌هکرنا ده‌قەرین ژیر هەبوونا ئەوان یان هەر سوزه‌کا دیتربیت، چونکە د راپۆرتەکا دیتەر دا هەمان پیزانینین دەر باره‌ی رۆسیا و کاریگه‌ریا وئ ل سەر رویدانان و لگەل دا وەسفا کوردان ب ئەق رەنگی کرینە: "کورد ب شەلانئ د ناسیاری و هەروەسا ئاماژە ب خیانەتی ژئ ددەت دەمی ئاماژە ب ئەوئ رویدانان دناقبه‌را ئیزدین شیری و میر به‌درخانی دا رویدای دکەت، دەمی بزافا وی دژئ حکومه‌تا ئۆسمانی..." (بنیره پاشه‌ندئ ژماره (1)). هەروەسا د رۆژناما (لیدز ئینتلیجینسەر- Leeds Intellegincer) ژئ دەنگ و باسه‌کی کورت دا هاتیه‌: ئەنادول ژلایئ کوردان و هەندەکین دویقه‌ یا هاتیه‌ تالانکرن (Leeds Intellegincer, October 21, 1854). هەر چه‌وا بیت د به‌رژه‌وه‌ندییا رۆسیا دایه‌ بزاف و یاخیوون سەرانسەری دەوله‌تا ئۆسمانی په‌یدا بن دا لەشکرئ ئۆسمانی ل هەمی ده‌قەرا به‌ربه‌لاف بیت و رۆسیا ژئ به‌ره‌ف ئارمانجین خۆقە د شەری دا بهیت.

هیزین رۆسی هەر ل دەسپینکا شەرئ قەرم هەولدا په‌یوه‌ندیئ ب ئیزدین شیری بکەن، بەلئ وەکی ل پیشتر ئاماژە پئ هاتیه‌ کرن ئیزدین شیری چ به‌رسفدان بۆ ئەوان په‌یوه‌ندیان د ئەوی دەمی دا نەبوون. پشتی بزاقئ سەرکه‌فتنن باش ب دەستخۆقە ئینای، و ژبەر کیمبوونا ژمارا لەشکری ئۆسمانی ل ئەوان ده‌قەرین کوردی ئەقین هاتینه‌ رزگارکرن، و ده‌مان دەمدا هەولا به‌رفره‌هکرنا ئەقن بزاقئ یا به‌رده‌وام بوو، ل وی دەمی دا وەک ژیدەر ئاماژە دکەن، دەمی لەشکرئ رۆسیا ئیزیکی ده‌قەرین کوردی بوون ئیزدین شیری هەولدا په‌یوه‌ندیئ ب لەشکرئ رۆسی بکەت

شیر هه‌تا د ئەقی دەمی دا خو ددیت ب خزمه‌تکارێ دەوله‌تا ئوسمانی، به‌لێ ئەو سیاسه‌تا دهوله‌تی هه‌مبهری وی بکاردئینا و نه‌بوونا پشتنه‌فانیی ئلایی دهوله‌تی بخۆقه د به‌رژه‌وه‌ندیا وی و کوردان دابوو داکو جاره‌کا دی ناگرێ بزاقی ل کوردستانی سه‌ره‌لبه‌ده‌ته‌ فه.

پشتی هاتنا ئیزدین شیرێ بۆ جزیری هه‌ولا کونترولا وی دا، و برایی خو مه‌نسور به‌گ لگه‌ل چه‌ند سه‌د چه‌کداران ده‌نیریت بۆ ده‌قهره‌ بۆتان، هه‌ر ل پائیزا سالا 1854 زاخو ئی دئێخه‌ته‌ ژێر ده‌ستی خو‌قه، پاشان به‌ره‌ف مووسل فه‌ دچیت به‌لێ به‌ری بگه‌هه‌ته‌ مووسلی له‌شکه‌ری وی ده‌یته‌ شکاندن و 200 ژ چه‌کدارین وی ده‌ینه‌ گرتن و ئیزدین شیر دزقربته‌ جزیری فه‌ و ده‌ست ب سه‌ر سیرت و به‌رواری و شیروان و موکس دا دگریت (مراد والبوتانی، ۲۰۱۵، ۳۷)، د رۆژناما (مورنینگ هیرالد له‌ندن- Morning Herald (London)) دا هاتیه‌ دیارکرن: کوردان 70 که‌س ژ بریندار و کوشتیان ژ ده‌ست داینه‌، و د نۆکه‌ دا گه‌فه‌ ل سه‌ر سیرتی ئی، کو هیرش بکه‌تی (Morning Herald (London), March 09, 1855)، به‌لێ ئیزدین شیرێ هه‌ر بۆ کاربه‌ده‌ستین دهوله‌تا ئوسمانی دیاردکه‌ت ئەو ب چ بزاقان نه‌رابوو به‌لێ ژبه‌رکو ره‌فتارین حاکمین میردین و سیرتی بین نه‌باش لگه‌ل ئەوی داخواز ژ والیی کوردستانی دکه‌ت، کو ئەوان هه‌ردوو ده‌قهران بیخه‌ته‌ ل ژێر ده‌سته‌هلاتا وی، ئانکو ئەو دژایه‌تیا دهوله‌تی ناکه‌تن به‌لکو دئ له‌شکری بۆ سوپایی ئوسمانی کومکه‌ت، به‌لێ ل وی دەمی دا ئەگه‌ر دهوله‌ت ب دژی وی رابوو دئ شه‌ری خو‌ که‌ت، سه‌ره‌رای ئەقان داخوئیانیان ل ده‌سپیکا سالا 1855 ئیزدین شیرێ سه‌رکه‌فتن ب له‌زل بۆتان و هه‌کاری و ل گه‌له‌ک ده‌قهرین دی ب ده‌ستخو‌قه‌ دئینیت (هاکان، ۲۰۱۲، ۲۹۳-۲۹۷)، ئەقی چه‌ندئ موراله‌کا مه‌زن ل ده‌ف کوردان په‌یداکر و ده‌قهرین به‌رفره‌ه‌ل باکویری وانئ هاتنه‌ ستاندن، و ل هه‌مان ده‌مدا ده‌ست ب سه‌ر هه‌ندک ده‌قهرین باکویری ژ کوردستانا باشوور دا گرت، به‌رفره‌ه‌بوونا بزاقی بۆ ئەگه‌ری هه‌ندک کوردین ئیزدی ئی شه‌ری لگه‌ل وان بکه‌ن وه‌کی کوردین ئیزدی ب سه‌رۆکاتیا میری وان حسین به‌گ (لازاریف، واخرون، ۲۰۰۵، ۱۳۶-۱۳۷). هه‌تا رۆژناما بریتانی ئی ئاماژه‌ ب به‌شداریکرنا چه‌کدارین ئیزدی کره‌، کو هه‌نارتین ئیزدین شیرێ ده‌می گه‌هه‌شتینه‌ مووسلی خو‌ گه‌هه‌ندینه‌ مه‌زین

که‌سی د لیژنا فه‌دیتنیت رۆژه‌لاتی دا کار دکر، ب میژوویا 19 چریا دووی ل سالا 1854 ئی گه‌هه‌ندیه‌ ده‌ستی وان ب ریکا هه‌قاله‌کی وی و تیدا هاتیه‌ گوتن: "کو ئەم یی دریا هه‌ندک ئالوزین مه‌ترسیدار دا ل کوردستانی، (ییزدی شیر به‌گ- Yezdeshir Beg) [ئیزدین شیر] کورێ برایی به‌درخان به‌گی به‌رنیاس [وه‌کی د رۆژنامی دا هاتی]، ل مووسلی و ل سه‌ر مووچی حکومه‌تا تورکی دژیت، ده‌رپینا خو‌ ژبوو به‌شداریکرن د شه‌ری دژی رۆسیا دا راگه‌هاند، و ریک پیه‌اته‌دان ب ره‌نگه‌کی گشتی بچیت چه‌کداران کوم بکه‌ت، ئەو که‌سی ئەف نووچه‌ فه‌گوه‌استی د ئەوی باوه‌ریی دایه‌، کو هه‌نارتا ئیزدین شیرێ ل دویف پینیارا چیرگی کونسولی بریتانی ل مووسلی بوو، ئیزدین شیرێ 200 سوار کومکرن و دبیزیت: من دیتن ده‌می ئالایی که‌سکی موسلمانا ل سه‌ر سه‌ری ئەوان د بلندبوون و ب ری که‌فتن" (Newcastle Journal, February 10, 1855). یا دیاره‌ ژ ئەقی راپۆرتی ده‌می ئەو پیزانیه‌ گه‌هه‌شتینه‌ ئەوان شه‌رۆقه‌ دکه‌ن، کو دیلوماتکارین بریتانی ئی هاندانا دهوله‌تا ئوسمانی بۆ بکارئینانا کوردان د شه‌ری دا دکر، هه‌ر وه‌کی سیاسه‌تا دهوله‌تی بخو‌ ئی به‌رامبه‌ر کوردان، کو د هه‌می قۆناغین دیرۆکا خو‌ دا مفایه‌کی باش ژ ئەوان د شه‌ری خو‌ لگه‌ل ده‌وروبه‌ران دا وه‌رگرتیه‌، د ئەقی شه‌ری ئی دا هه‌مان ره‌نگی سیاسه‌تی بکارئینایه‌، کو هه‌ولدا به‌ له‌شکه‌ری ژ کوردان کومبکه‌ت، له‌ورا ئەف چه‌نده‌ د رۆژنامه‌فانیی ئی ئاماژه‌ پی هاتیه‌ کرن: کو بۆ هه‌ندئ و ل دویف داخوازیا والیی وانئ بۆ والیی مووسلی، ئەوی دقیا له‌شکه‌ری ریکه‌ستی بۆ پاراستنا ویلایه‌تا خو‌ به‌ره‌ف بکه‌ت، له‌ورا داخواز ژ والیی مووسلی کر، ریک ب ئیزدین شیرێ بده‌ت دا به‌ره‌ف جزیری فه‌ بۆ کومکرن سوواران ژ کوردان بچیت، هه‌روه‌سا کومکرن پارهیین پیدقی بۆ مه‌زاختنی ل سه‌ر له‌شکری (London Evening Standard, March 09, 1855). کورد راسته‌وخو‌ د ئوپه‌راسیونین له‌شکری دا ده‌اتنه‌ بکارئینان، به‌لێ د ئەقی قۆناغی دهوله‌تا ئوسمانی باوه‌ری گه‌له‌ک ب به‌شداریا کوردان نه‌بوو، ژبه‌ر گه‌له‌ک ده‌م ب سه‌ر ئوپه‌راسیونا ئوسمانی بۆ سه‌ر میره‌گه‌هین کوردی ب سه‌ر دا نه‌بووری بوو، کو ئەوان ئازاران ژ بیرا وان بیه‌ن، له‌ورا هه‌لویستی کوردان دقی ده‌می دا یی گرنگ بوو بۆ ئەوان (لازاریف، واخرون، ۲۰۱۱، ۱۳۳). ئیزدین

رویدانین دویفدا رۆلی بریتانیا ژ ژناقبرنا ئەقی بزاقی یئ
ئاشکەراییبوو.

تەوهری سی: شیائین لەشکری یئ ئوسمانی-کوردی

د رۆژنامه‌فانییا بریتانی دا سەبارەت بزاقا ئیزدین شیری
رۆژنامه‌فانییا بریتانی ئاماژە ب لاوازبوونا شیائین
لەشکری یئ دەولەتا ئوسمانی ب تاییبەت پشتی ژناقبرنا
بزاقا میر بەدرخان ل سالا 1847 دەت و پەیدا بوونا
شەری قەرم، وەکی رۆژناما (لەندەن دیری ستاندرەد-
Londonderry Standard)، ئەوا بابەتەک ل ژیر ناف و
نیشانین: "شەر ل ئاسیا" بەلاشەکی تیدا دووپاتی ل سەر
هەندئ کرێ، کو کوردستان د نوکە دا یا دناف سەرهلدانەکا
Londonderry Standard, February 08,)
1855). ئەف بابەتە وەسا دیارە د رۆژنامه‌فانییا بریتانی دا
جەئ گرنگی پیدائی بوو، ژبەرکو رۆژناما (سکوتسمان- The
Scotsman) باس ل قئ چەندئ کرێ: پشتی ژناقبرنا بزاقا
میر بەدرخان و زفراندنا دەستەهلاتا دەولەتی ل سەر
دەقەرئ، ئەقی شەری ناقبری [ئەوئ دژی میر بەدرخان]،
شیائین ئوسمانی لاوازرینە بۆ ئەگەرئ دۆبارە هەولدانین
سەربەخوئین (The Scotsman, January 31, 1855).
مەبەست ل قیرئ ئەو، شیائین دەولەتی یئ لەشکری و
سەپاندنا دەستەهلاتا خو ل سەر خەلکئ دەقەرئ یئ
لاوازبووین، ئەقە دەلیقەیه بۆ هەر سەرکردەکی بزاقەکی
دژی دەولەتی بکەت. هەمان راپۆرت د چەندین رۆژنامین
دیتەر دا هاتیئە بەلاشەکرئ ئاماژە ب رویدانین سەرهلدان
بەرفەرەل کوردستانئ کرێیە زیدەباری باسکرنا بارۆدوخئ
دەولەتا ئوسمانی یئ لاواز بۆ بەرھەنگاریکرئ ژ ئەقان بزاق
و سەرهلدانین ل کوردستانئ دروست بووین، "کو لەشکری
دەولەتی بتنی چەند سەدەئ کیم ژ زەلامان ل مووسلی
یئ هەین ئەوژی نە د ریکخستینە و نە دربەرەقن چەکی
ب هەلگرن، د ئەنجامدا هەمی وەلات یئ دناف ناگری و نە
ئارامی دا" (Liverpool Mercury, January 30, 1855).
د ئاماژەکرەکا دیتەر دا هاتیئە: لەشکری ئوسمانی ل
مووسلی بتنی هەندەک زەلام دگەنە ۱۰۰ زەلاما یئ مابن، د
ئەنجامدا هەمی دەقەر نەیا ئارامە، چ هەولاتبەکی سەرەدانا
ئەوی وەلاتی بکەت د هیتە شەلانن، و دەستەهلاتئ چ
شیائین هەنارتنا هیزەکا دی بۆ ئەقی دەقەرئ نینن، هەروەسا
هاتیئە دیارکرئ: پتیریا لەشکری ئوسمانی ل ئاسیا یئ

ئیزدیان، وەکی د رۆژناما (مانشپستەر تایمز) دیارکەت: "بۆ
کومکرنا چەکداران هەنارتین ئیزدین شیری خو گەھاندینە
(شێخ ئادی- Sheik Adi) (9) و داخووا 500 زەلامان ژ وانا
کرێ، هەروەسا دەتە دیارکرئ، کو کورد هەر ژ باکوری و
هەتا وائی (وەکی د رۆژنامئ دا هاتی) هەشکارن لگەل
ئیزدین شیری، و پتیریا وان چەکدارا ئەون ئەقین ل چیا یئ
کوردان ل بۆتان ل بلنداهییا جزیری یئ گەهشتینە بزاقئ"
(Manchester Times, February 21, 1855). هەروەسا
رۆژناما (مورنینگ هیرالد لەندەن) دیارکەت: ب هزاران ژ
لاینگەرئ میر بەدرخانئ ژئ گەهشتنە بزاقا ئیزدین شیری،
کو ل چەند حەفتیئ بۆریدا شیان هیرشی باژیرئ میردینئ
بکەن (Morning Herald (London), March 09, 1855)،
ئانکو بزاقا ئیزدین شیری دناف کوردان دا گەهشتە ئاستەکی
بەربەلاق، هەروەسا دەربارە ی بەرفەرەبوونا بزاقئ
رۆژەلاتناس باسیلی نیکیتین دیارکەت: دەسپیکا ئەق
بزاقئ ل هەکاری و بۆتان بوو، و ل دویفدا ئیزدین شیری
بدلیس و مووسل داگیرکرئ، هەتا دەستەهلاتا خو ل سەر
ئەوان دەقەرئ ئەوئ دگەنە هەتا بەغدا یئ ژئ سەپاندینە،
ئەف بزاقە د ئەوی دەمی دابوو دەمی دەولەتا ئوسمانی یا
مژیل ب شەری ناقبری دژی رۆسیا (حاجی، 2007، 232).
هەروەسا کورد ژ گەلەک دەقەرئ دی یئ کوردستانئ
گەهشتینە بزاقئ، هەتا رۆژناما (شەفیلد ئیندیپندنت-
Sheffield Independent) ژئ دیارکەت، کو دەتە گوتن:
خەلک ژئ نسیبینی ژئ یئ بووینە هەشکارئ کوردئ جزیری،
هەروەسا (وەکی د رۆژنامئ دا هاتی) لقەک ژ عەشیرەتەکا
باشووری (زاب- Zab) ل ژیریا (نیمروودئ- Nimroud)
ئەوژی یئ ل هیقین یئ ویلایەتی تالان بکەن، لئ ئەگەر
چەکداران شیان هەبوون هیزئ ئوسمانی بۆ دەمەکی مژیل
بکەن و بھیلن د رەوشەکا خراب دا، و ژمارا چەکدارئ خو
زیدەبکەن و هەروەسا پەيوەندی لگەل رۆسیا ل (گیومری-
Gyumri) (10) بکەن، لەشکری ئوسمانی ل قارس یئ گومان
دئ ژناق چیت، ژبلی ئەگەر هەقەیمانیئ ئەوان بھینە
ھاریکاریا ئەوان بکەن (Sheffield Independent,)
(February 24, 1855). دبیت د ئەقئ راپۆرتئ دا مەبەستا
رۆژنامه‌فانیی ب هیزئ بریتانی بخو بیت وەک
هەقەیمانیئ دەولەتا ئوسمانی دیارکرێ، کو ھاریکاریئ
پیشکشی ئەوان بکەت بۆ ژناقبرنا ئەقی بزاقئ، چونکە ل

ب هەمان ژمارا ناڤیری یا چەكداریڤن كورد دا، دەمڤ دەنگ و باسین ئەقی بزاقی ژ بەغدا ب میژووویا 10 و 19 شواتا سالا 1855 فەگواستینە (The Scotsman, March 31, 1855, Op. Cit; The Leeds Intelligence, March 31, 1855). هەندەك جارا نووچە و بابەتین گریڤای ب كوردان قە د چەندین رۆژنامەییڤن بریتانی ییڤن جورا و جورا ب هەمان رەنگ و پیژانین هاتینە فەگواستن و هەرەسا دەمڤن بەلاقەكرنا ئەوان ژى گەلەك نیزیكی ئیکبوون وەكى ئەوی نووچى سەرهلدانا ناڤیری رۆژنامەكا دی ژى ئاماژە پیڤن کرپیە، راپورتەك ل 19 شواتی گەهشتیە وان و باسی بزاقەكا كوردی یا بهیژ ل باكوړی میژوووتامیا کرپیە، ژمارا لەشكری ئەوی بزاقی دناڤهرا 20 بۆ 30 هزار زەلامانە، د هەمان دەمدا دیاردكەت، كو راپورتەكا دی ژى ئاماژە ب هەمان بزاق کرپیە بەلئ "ژمارا لەشكری بزاقی ب 30 هزار كەسان دا، دیاركرن" (The Leeds Times, March 31, 1855). دیسان هەندەك رۆژنامیڤن دی ژى ئاماژە ب هەمان بزاق و هەمان ژمارا چەكداریڤن كورد دكەن، كو ئەوان ژى نووچین ئەقی رویدایینى بهیستینە ب "30 هزار كوردان ییڤن ب بزاقەك رابوین، و والیڤ مووسلی ییڤن شیای باژیری (زابو- Zabo)⁽¹¹⁾ بستینت و بەرههڤیڤن ب لەز دا روبرویڤن كوردان بییت دكەتن" (Wilts and Gloucestershire Standard, April 07, 1855; Dover Telegraph and Cinque Ports General Adviser, April 07, 1855). بەلئ لیڤیرینەك د قەكۆلینین میژوووی دا، هیژا ئیژدین شیڤی پتری ئەوی ژمارا رۆژنامی ئاماژە پیڤن دا، دیاركرینە، كو ژ 30 هزارا دەر بازگرنە گەهشتیە دناڤهرا 60 بۆ 100 هزار سەربازا، ئەوژى پشتی راپەریڤن ل هەمی دەقەرڤن كوردستانى ب دژى دەولەتا ئۆسمانى رابووین، و پشتی هەندەك نەتەو و ئاینین جودا ژى مینا كریستیانی، ئیژدی، عەرەب، ئەرمەنى و یونانى بەشدارى بزاقی بوین ئەف ژمارە بلندبوویە(ئەقیر یانوف، 2004، 162؛ بوركای، 2008، 318-317) راستە ئەف بزاقە بزاقەكا گرنگ بوو بەلئ ئەو ژمارا زۆرا لەشكری یا قەكۆلینان گەهاندىە دناڤهرا 60 بۆ 100 هزار چەكداران گەلەك جهڤن باوهریڤن نینە، ئەو قەكۆلینین ئاماژە پیڤن كریڤن پشست پەستن ل سەر بەلگەنامیڤن نەرشیفی دەولەتا ئۆسمانى بتنی كریڤن، لەورا دبیت دەولەتا

ژناڤچوو، و لەشكرنا ب زۆرى ژى ل وەلاتەكى هوسا ئالوزى دناڤدا هەبن یا ئاسان نینە بهیته كومكرن، سەركردی كوردان د نۆكە دا ئیژدین شیڤە كورئ براى بەدرخان بەگى یە" (Norwich Mercury, January 31, 1855; Londonderry Standard, February 08, 1855). سەربازى رۆسى (پ. ی. ئەقیر یانوف) دووپات دكەت، ژمارا هیژن ئۆسمانى ئەقین ل ژیر ریفەبهریڤن پاشا و سەنجەقین وان ل كوردستانى د زۆر نەبوون و د لاوازبوون بەرامبەر ئەوان سەرهلدانین كوردان، و نەشیان بەرهفانیهكا مەزن بەرامبەر ئەوان سەرهلدانا بكەن (ئەقیر یانوف، 2004، 161). هەرەسا نەبوونا سەركردیڤن ئۆسمانیڤن زبەرەك ییڤن، كو بشیڤن ب ریفەبرنا ئەوی هیژا لەشكری یا كیم د بوو ئەگەرئ بەردەوام بوونا نەئارامیڤن ل دەقەرڤن كوردی و پەیدا بوونا هەقركیڤن دناڤهرا سەرۆك عەشیرەتین كوردی دا (McDowall, 1996, 21). لەورا رویدایین پشتی هەلوەشاندا میرگەهین كوردی خویداكەن، كو سەرەرای بدویمایك هاتنا دەستەهلاتا میرین كوردان بەلئ دەستەهلاتا ناڤەندى نەشیا ب رەنگەكی بهیژ هەبوونا خۆ ل كوردستانى بیڤن، و نەبوونا لەشكری ژى ل دەقەرئ ئەوژى دزقرتە شەرئ قەرم ژبەر هەندئ ژى ئەف بارودۆخە دەلیقەكا دی بۆ كوردان پەیدادكەت، كو گەلەك نەكیشیت دیسان ئاگرئ شورەشان لناف كوردان دا هەل بییت.

ئاماریڤن هیژن لەشكری ییڤن بزاقا ئیژدین شیڤی جباوازیەكا بەرچاف بەرامبەر ئاماریڤن قەكۆلینین میژوووی ییڤن هەبن، وەكى د گەلەك نووچەییڤن ئەقی بزاقی د رۆژنامەفانییا بریتانی دا ئاماژە پیڤن هاتییەكرن، دەمڤ رویدایین شەرئ قەرم دەهاتە قەگواستن و باس ل رویدایین كوردستانى ژى كریڤن بۆ نموونە بابەتەك ل ژیر ناڤن: "هەوا قەرم" ئیك ژ دەنگ و باسین رۆژنامى بوو، "سەرهلدان دناڤ كوردان دا"، كو كورد ژمارا ئەوان دناڤهرا 20 بۆ 30 هزار كەسان ب بزاقەكا بهیژ ل باكوړی دەقەرا (Morning Advertiser, March 31, 1855). هەرەسا د ئاماژەكرنەكا دپتر هاتییە هەمان ژمارە ئاماژە پیڤن هاتییە دان، "یاخیبوونەكا خۆرت یا كوردان ... ل باكوړی میسوپوتامیا یا هەى (Munster News, March 31, 1855; Witness (Edinburgh), April 04, 1855). هەرەسا هەندەك رۆژنامیڤن دی ژى ئاماژە

ئۆسمانی ھندەم مەرھەمێن سیاسی پێ ھەبن، ژبەر دھیا با بریتانیا ئی ل سەر ئەق ئاماری یا ئاگە ھداربایە.

تەوھری چواری: رۆلی بریتانیا د ھەلۆھەشاندنا بزافا ئیزدین شیری دا

رۆلی بریتانیا د دویمایەک ئینانا بزافا ئیزدین شیری دا وەکی ھەر بزافەکا دی یا کوردی بۆ بدویمایەک ئینانا وئ کارکرییە، ژبەر دا ئەف چەندە نەبیتە مەترسی ل سەر زالبوونا رۆسیا و ل سەر بەرژەوھەندیین بریتانیا ل دەقەرئ، بۆ ئەق چەندئ ئی ئەفسەرەکی بریتانی بناقئ (ویلیمز-Williams)⁽¹²⁾ ناھەبەنکاریا خۆ بۆ دەولەتن و ئیزدین شیری پێشکێش کر، د رۆژناما (لەندەن ئیقینینگ ستاندرەد) ئاماژە ب رۆلی وی دایە: جنیرال (ویلیمز) ئەف پێشنیارە دایە دەولەتا ئۆسمانی و سەرکردەکی ئۆسمانی بناقئ مەحموود بەگ ژ ئەرزرومئ بۆ دەف ئیزدین شیری ھنارتییە، چەندین نامە بۆ رازیکرنا ئیزدین شیری لگەل ھنارتینە، کو لەشکرئ وی دەست ژ بزاقئ بەردەت و ئەوژئ پشەتەستنئ ل سەر ئەوی بۆ پاراستنا ژیان و سامانی وی بکەت، ئەقە دئ بتە دەستکەفتەکی باش ئەگەر ئەف سەرکێشئ بزاقئ ب ئاخفتنا جنرالی بکەت (London Evening Standard, March 09, 1855). ھەرۆسا (ویلیمز) دیارکریە: کو ئەف راوستیاننا ئیزدین شیری نە بتنئ دژئ دەولەتا ئۆسمانی یە بەلکو دژئ ھەردوو دەولەتین بریتانی و فرەنسی ژیە، و ئەو نەشیت بەر سینگی ھەرسئ دەولەتان ب گریتن (Atmaca, 2021, 365)، ژبەر ھندئ باشترە بەری پەشیمان ببیت خۆ رادستی ھیزین ئۆسمانی ل ئەرزرومئ بکەت، و ھەرۆسا د ناما خۆدا (ویلیمز) دبیزیت: بناقئ ھەردوو دەولەتان دئ پاراستنا ژیان تە و سامانی تە پشتراست کەم، خۆ ئەگەر رۆسیا سوز دابنە تە بۆ ھندەک دەستکەفتان چ ئەنجامئ خۆ نینە، چونکە دئ دەولەتا ئۆسمانی سەربازان خۆ ژ ھندستانئ ھنیریت بۆ ژناھەرناتە و بدویمایەک ئینانا بزافا تە، ئەف چەندە بۆ بریتانیا و فرەنسا کارەکی زۆرئ ئاسانە (ھاگان، ۲۰۱۲، ۲۹۷-۲۹۸). ئانکو مەبەستا (ویلیمز) ئەگەر رۆسیا چ سوز دابنئ ئەو چەندە مفای ناگەھینتە وی و نەبتنئ دەولەتا ئۆسمانی دی ئەوی ژناھەت بەلکو ھەتا بریتانیا و فرەنسا ئی ب دژئ ئەوی یە.

ھەرۆسا د نامەکا دیتەر یا (ویلیمز) دا پەیوھندی ب ھەقەھەیمانی ئیزدین شیری ئی دکەت، داکو رازیکرەن و خۆ رادەست بکەن مینا سەعید بەگ، کو دەھیتە نیاسین ئەقە مەزنترین ھەقەھەیمانی ئیزدین شیری بوو، و بۆ ددەتە دیارکرن، کو بریتانیا ئیزدین شیری 30 ھزار سەرباز ل بەغدا پین کومکرین دا رەوانەئ بۆتان ب دژئ ئیزدین شیری بکاربیت (ھاگان، ۲۰۱۲، ۲۹۹).

ل دەسپێکن ئیزدین شیری رادەستکرن خۆ بۆ دەولەتا ئۆسمانی رەد دکەت، دەولەتا ئۆسمانی ئی ئەو سیاسەتە یا ھەر جار بکارئینا ئەوژئ قەدەرکرن ئەوی ژ ھەفکارپن وی و ل دویدا بکارئینانا ھیزا لەشکرئ (مراد والبوتانی، ۲۰۱۵، ۳۸). د راپۆرتەکا رۆژناما (مورنینگ ئەدڤیرتایزەر) دا ئاماژە ب ئەوئ ھیزا لەشکرئ یا دەولەتا ئۆسمانی کومکرئ ئەرزرومئ بۆ شەری دژئ ئیزدین شیری ھنارتی دکەت: " شەر ل ئاسیا، ھیزین لەشکرئ ژ ئەرزرومئ بەرەف دۆژمنی [ئیزدین شیری] قە چوون..." (Morning Advertiser, March 24, 1855). ھەرۆسا ل بەھارا سالا 1855 ھیزەکا لەشکرئ یا پیکھاتی ژ 3 ھزار سەربازان ژ مووسلئ بەرەف جزیرئ قەچوو، و د ھەفکرکیا ئیکن دا ھیزین ئیزدین شیری ھاتنە شکاندن و نەچارەبیت بۆ جزیرئ خۆ قەکیشیت، ل دویدا دکەقیتە بەرامبەر دوو ھەلبژاردا؛ یان خۆ رادەستی ئەفسەرئ بریتانی (ویلیمز) بکەت و ھوسا دئ رادەستی ھیزین بریتانی بیت، یان ئی خۆ رادەستی مووسلئ و ل دویدا بەنە یەغدا بکەت، ئیزدین شیری بریاردا ئەو لگەل براین خۆ مەنسور بەگ خۆ رادەستی دپلوماتکاری بریتانی ژ دەولەتا ئۆسمانی بکەن. ھیزین ئۆسمانی ئی دەست ب سەر جزیرئ دا گرت و چەندین سەرکردین کورد پین بەشدارئ بزافا ئیزدین شیری بووین گرتن (ھاگان، ۲۰۱۲، ۲۹۹-۳۰۱). د رۆژناما مورنینگ ھیرالد لەندەن - Morning Herald (London) دا راپۆرتەک ژ ئەرزرومئ گەھشتیە دەستی وان دیارکریە ل ۱۰ ئیلونئ ئەفسەرئ ناھیری بۆ کوردستانئ ھاتبوو ھنارتن، دا ئیزدین شیری رازی بکەت خۆ رادەست وی بکەت... ئەفسەرئ بریتانی لگەل ئیزدین شیری زقری و ب ئەق رەنگی بزاف دویمایەک پین ھات بئ، کو خۆین پتر بەیتە رۆژن (Morning Herald London), ب ئەق چەندئ ئیزدین شیری ھەلبژارتنا (May 19, 1855). ب ئەق چەندئ ئیزدین شیری ھەلبژارتنا خۆ رادەستکرن بۆ دەستھەلاتا بریتانی ھەلبژارت، دیاربوو

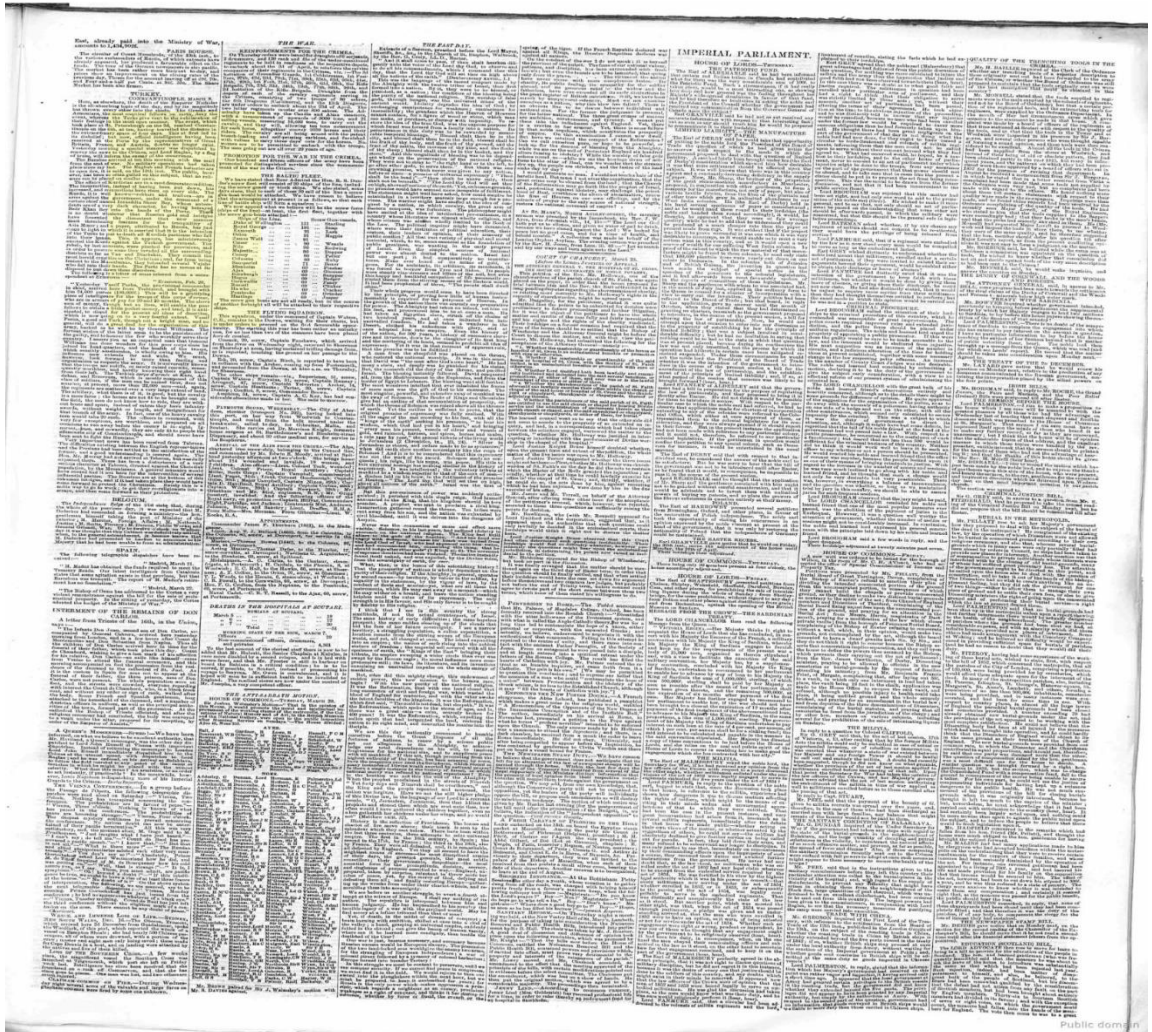
دویماییک

بزاڤا ئیزدین شیری دناقبەرا سالین ۱۸۵۴ بوو ۱۸۵۵ دا پەیدابوو ژ ئەگەرئ سیاسەتا دەولەتا ئۆسمانی یا نەباش لگەل کوردان پشتی ھەلۆھەشاندنا میرگەھین کوردی، و نەپینگیریکرن ب ئەوان سوزین دەولەتی داینە سەرکردی بزاڤی. قی بزاڤی رەنگفەدانەکا نیف دەولەتی بخۆفە گرتبوو، چونکە دبیته گەفەک ل سەر بەرژەوئەندیین بریتانیا و فرەنس ل رۆژھەلاتا ناھین ھەتا ئەوئ رادە بریتانیا رۆلەکی گرنگ بۆ رازیکرنا ئیزدین شیری داکو خۆ رادەستی دەولەتا ئۆسمانی بکەت وەردگریت، بەرامبەر پاراستنا ئەوئ و سامانی وی ژ دەولەتا ئۆسمانی. ئەف گرنگی پیدانە ژێ دزقربت بۆ سیاسەتا رۆسیا لگەل کوردان و راکیشانا ئەوان بۆ لایەنی خۆیان دروستکرنا دووبەرەکیی دناقبەرا ئەوان و دەولەتا ئۆسمانی دا، ب تاییەت ل ئەو دەمئ بزاڤ رویدای، دەولەتا ئۆسمانی و ھەقەیمانیئ خۆ (بریتانیا-فرەنسا) د مژویلی شەرئ قەرم بوون. ژبەر ئەقئ چەندئ بریتانی ب فەر دزانیئ سەرۆبەرئ ناخوویئ یئ دەولەتا ئۆسمانی ب ئارام بمینت دا کارتیکرن ل سەر پینشھاتیئ شەری نەکەت، دەولەتا ئۆسمانی ژێ ب خۆ ژێ یا نەرازیبوو ژ ھەولدانین رۆسیا یئین نیزیکیوونئ لگەل کوردین سنوری و ژ ئیزدین شیری بخۆ ژێ، ژبەر ئەقئ چەندئ بزاڤا ئیزدین شیری گرنگی خۆ ل سەر ئاستی نیف دەولەتی ھەبوو. راپۆرتین دبلوماتکارین بریتانی پیزانیئین باش دەربارە بزاڤا ئیزدین شیری بۆ راگەھاندنا خۆ ھنارتینە، ئەقە دووپاتە ل سەر گرنگییا ئەقئ بزاڤی بۆ دەستھەلاتا بریتانی.

ئەوی پتر باوہری ب ھیزین بریتانی ژ یئین دەولەتا ئۆسمانی ھەبوو.

ئیزدین شیر و برایئ ئەوی ل 8 ئ ناداریئ سالا 1855 بەرەف کونسولخانا بریتانی قە ل مووسلی ب ری دکەقن، دەولەتا ئۆسمانی چەندین پیکولکرن داکو ئیزدین شیر بھیتە زفراندن بۆ دەستھەلاتا ئۆسمانی، ژبەر ئەوان ددیت ئیزدین شیر مەترسبە ل سەر دەولەتی و دقیت بھیتە دویرئێخستن، بەلئ دبلوماتکاری بریتانی ب ئەقئ چەندئ رازینەبوو چ کاران ئەنجام بەت بئ دەستھەلاتا دەولەتا خۆ، لەورا بۆ ماوئ چەندین ھەیفقا ئەو ھەردوو دمیئە ل کونسولخانا بریتانی قە (مراد و البوتانی، ۲۰۱۵، ۳۸-۳۹)، رۆژنامەقانی یا بریتانی ژێ ناماژە کریە: ئیزدین شیر سەرۆکی کوردان لگەل ئەو کەسین لگەل دا ھیشتا ل کونسولخانا بریتانی قە دژین (Northern Daily Times, July 17, 1855)، ھەتا ل ھاقینا ھەمان سال کونسولخانا بریتانی پەپوہندی ب دەستھەلاتا ئۆسمانی کر بۆ رادەستکرنا ئیزدین شیری و برایئ وی و ل 27 تیرمەھا ھەمان سال بەرھەقین ئەو گەوھاستنا ئەوان بۆ ئیستەمبولئ ھاتنەکرن و ل ئەیلولئ لگەل 28 کەسین لاینگەرین ئەوی بۆ ئیستەمبولئ ھاتنە گەوھاستن، و ل سالا 1856 دەیتە دویرئێخستن بۆ قیدین ل بولغاربا، ھەتا سالا 1865 دمیئە ل ویئ پاشان لیبووورین بۆ ئەوان دەردکەقن بەلئ ناھیلن بزقرنە کوردستانی، بتنی ناسناقئ پاشا لگەل مووچەکی (2250) بۆ ئیزدین شیری دەیتە دان (مراد و البوتانی، ۲۰۱۵، ۳۸-۳۹).

پاشبه‌ندی ژماره (1)

ژێده‌ر: Saint James's Chronicle, March 24, 1855

په‌راویز

(1) شه‌ری قرم (1853-1856) دناقه‌را ده‌وله‌تا ئۆسمانی و فرنسا و بریتانی و رۆسیا ژلایه‌کی دیقه‌ رویدابوو، ئە‌گه‌رئ شه‌ری ژئ دزفرت بۆ نه‌رازیبوونا بریتانی لگه‌ل رۆسیا بۆ دابه‌شکرنا ئە‌ردئ ده‌وله‌تا ئۆسمانی، کو ل ئە‌وی ده‌می گه‌له‌گ لاوازیبوو، رۆسیا ئە‌ف چه‌نده‌ کرپوو به‌هانه‌ک ده‌من بریتانیا ب ئە‌فی پېشنیاری رازینه‌بووی ژبه‌ر بریتانیا به‌رژه‌وه‌ندی ل رۆژه‌ه‌لاتا ناڤین یین هه‌ین و ب چ ره‌نگا نه‌ڤیت رۆسیا به‌ته‌ مه‌ترسی ل سه‌ر وان به‌رژه‌وه‌ندیین ب تایبه‌تی دناف ده‌وله‌تا ئۆسمانی دا. و ژلایه‌کی دیقه‌ رۆسیا

یا رژده‌ ل سه‌ر به‌یزکرنا پېگه‌ه‌ن خۆ دناف ده‌وله‌تا ئۆسمانی دا، له‌ورا دڤیا ب هه‌ر رېکه‌کی ب هه‌یجه‌تا پاراستنا ئاسوریین ب سه‌ر که‌نیسا ئارتودیکس هه‌ دناف ده‌وله‌تا ئۆسمانی و کارگێرییا جه‌ین پیرۆز ل فله‌ستین ده‌ستیوه‌ردانی بکه‌ت بۆ ئە‌گه‌رئ په‌یدابوونا ناکوکیان ده‌سپیکئ دناقه‌را ئە‌وی و فره‌نسا دا، چونکه‌ فره‌نسا ژئ پاراستنا مافین که‌نیسا کاتولیکی دناف ده‌وله‌تا ئۆسمانی دا دکر، و ب ئە‌فی ره‌نگی هه‌ردوو ده‌وله‌تین زاله‌یز (بریتانیا و فره‌نسا) لگه‌ل ده‌وله‌تا ئۆسمانی ب دژئ رۆسیا راوستیان، بۆ پتر پیزانیان بنیره: Lane-Poole, Stanley (1888), " The life of Stratford Canning Viscount Stratford de Redcliffe, from his

1828 بۆ 1847 سەرنقیسەرئ وئ بوو، بۆ پتر پیزانیئا

بنییره:

Leslie Stephen, Dictionary of National Biography, 1885-1900, vol. 46, Elder Smith & Co., London, 1896 <https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_National_Biography,_1885-1900/Prentice,_Archibald> [accessed 30th April 2023].

(7) ئیک ژ رۆژنامین گرنگ بوو، کو ل رانکی دووی ل سەر ئاستی رۆژنامەقانییا وی دەمی دەت، ل سالا 1794 هاتیە دامەزراندن ژلایئ (چقاتا لەندەن یا سەرکەتییئ دەستویردان- London Society of licensed Victuallers)، رۆژنامەک بۆ پتر خزمەتا بەرژەوهندییئ بازارگانی دکر ل شینا پشتهقانییرکنا تەک پارتەکا سیاسی، بۆ پتر پیزانیئا بنییره:

Ward, Adolphus William and Alfred Rayney Waller, (1967), eds., The Cambridge history of English literature, Vol. 9, Cambridge University Press, P. 189.

(8) دەبلیو. کە.ی. لوفتوس (W. K. Loftus)، ئیک ژ کەسانین بریتانی ییئ تاییەتمەند د بواری جوغرافیا و قەدیتنا شینواران دا ل رۆژەهلاتا ناڤین و ب تاییەتی ل مووسلی کارکریه، هەرەسا لگەل لیژنا سنورین توری و فارسی دنابەرا 1852-1849 دا کارکریه، کو هاتیە راسپاردن ژلایئ فەرماندی گشتی (سیر دبلوی. ئیف. وایامز- Sir W. F. Williams)، هەرەسا د هەوا قەکولینا ئاسوری ژی ل دویمایا سالا 1853 دا کارکریه، بۆ پتر پیزانیئا بنییره: Loftus, William Kennett (1857), Travels and researches in Chaldaea and Susiana; with an account of excavations at Warka, the "Erech" of Nimrod, and Shúsh, "Shushan the palace" of Esther, in 1849-52 Newyork, Robert Carter & Brothers, University of California Libraries, p. vi.

(9) شیخ ئادی کەسەکن پیرۆژی ئیزدیانه، د بیت ئەف ناڤە بۆ میرین وان دەیتە بکارئینان لەورا رۆژنامی ب ئەفی ناڤی ناڤکریه، ئەف ناڤکرنە دزقریت بو شیخ ئادی یان هادی یان شیخادی یی ئیک، کو ئەوژی شیخ عەدی بن مسافر ئەوی ل سالا 1160 ز مری، کو هەندەک نفسی ئەوی دگەهینە (مروان الحکم الاموی)، و هەندەک ژ دزقرینە رەگەزی نە یی عەرەبی. ژ دایکبووی گوندەکی ل بەعلەبەک ل لبنانی بوو، پاشان ل چیاين هەکاری ئاکنجی دبیت و ل دویدا دچیتە لالش و ل ویری دژیت، ئەگەرئ هاتنا وی بۆ وئ دەقەرئ چەندین بوچوون هەنە؛ پشتی ژناڤچوونا دەولەتا ئەمەوی، هەندەک موسلمان و لاینگەرین وان ژبەر عەباسییا جەین خو بچە هیلان و خو قەشارتن لەندەک جەین ئاسی، یان هەندەک

memories and private and official papers, Vol 2, Great Britain-Foreign relations 1806-1858, London: Longmans, Green, pp. 228-229;

(۲۰۱۶)، سیاست بریتانیا تجاه الدولة العثمانية 1839-

1909، ط ۲، دار نور للنشر، جامعة غزة، ص ص 113-135.

(2) دکه قیتە رۆژەهلاتا تورکیا، ل دەورو بەرین سالا ۱۵۳۴ ئۆسمانیان داگیرکریو، و ژ ئەنجامین هیرشین دەولەتا فارسی دیوار و کەلها وئ دەیتە خراب کرن، هەرەسا د هەندەک قۇناغین میژووی دا ژلایئ رۆسیا قە هاتیە داگیرگرن. هەک ۱ شە ۶ سالا ۱۸۲۸ دا، دت، یانینا بنییره: Bloom, J., Blair, S. S., & Blair, S. eds., (2009), Grove Encyclopedia of Islamic Art & Architecture: Three-Volume Set, Vol. 2, Oxford University Press on Demand, p. 371

(3) ئیزدین شیری سەرکردایەتییا بەشی رۆژەهلاتی یی هیزا لەشکری کوردی ل بزاقا سالا ۱۸۴۷ دا ل بۆتان دکر، ئیکەمین کەس بوو پشتی ئوسمان پاشای سەرکردی لەشکری ئوسمانی شیای لاینگەرییا وی ژ لەشکری میری بەردخانی (۱۸۲۱-۱۸۴۷) ب دەست خۆقە بینت بەرامبەر پیدانا هەندەک دەستکەفتان ژلایئ دەولەتا ئوسمانی قە، بنییره: جلیل، جلیلی (۱۹۸۷)، من تاریخ الامارات فی الامبراطوریه العثمانیه فی النصف الاول من القرن التاسع عشر، ترجمة: محمد عبدو النجاری، دمشق، ص ۱۳۴.

(4) ناڤی فەرمی یی حکومەتا دەولەتا ئوسمانی بوو، بنییره:

دولینا، نینل الکسندروفنا (۱۹۹۹)، الإمبراطورية العثمانية وعلاقتها الدولية في ثلاثينيات وأربعينيات القرن التاسع عشر، ترجمة: أنور محمد إبراهيم، مجلس الأعلى للثقافة،

القاهرة، ص 174. (5) قوناغەکا نوئ ژ چاکسازییئ دەولەتا ئوسمانی ب ناڤی (تەنزیما- The Tanzimat)، کو پامانا ئەوئ ژئ ئەو (فەرمان یان بەند- orders or regulations)،

ل سالا 1839 لگەل هاتنا سولتان عبدالمجید یی ئیک

(1861-1839) دەسپیکر. ئارمانچین ئەقان چەکسازیا د

(خط شریف جولخان 1839) و (خط هەمایون 1856) و

دستوری ئوسمانی یی سالا 1876 دا هاتبوونە دەست

نیشانکرن. ئارمانچا چاکسازقانیین تەنزیماتا وەکی یین بەری

خۆ پاراستن ل سەر دەولەتا ئوسمانی ب ریکا بھیزکنا

دەستەهلاتا ناڤەندی بوو، چاکسازقانا د ئەفی ئارمانچ د

ب رەنگەگی سەرکەفتن ب دەستخوڤە ئینا. بنییره:

Yapp, Malcolm (2014), The Making of the Modern Near East 1792-1923, Routledge, Pp. 108-109.

(6) رۆژنامەکا حەفتیانە ل باژیری مانشیتەر بناڤی

(Cowdroy's Gazette) دنابەرا 1828-1922 دەرچوو،

ژلایئ رۆژنامەقان (Archibald Prentice)، کو دنابەرا

http://www.biographi.ca/en/bio/williams_william_fenwick_11E.html > [accessed August 24th 2023].

ژیدهر

روژناما بریتانی:

Dover Telegraph and Cinque Ports General Adviser, April 07, 1855.
Leeds Intelligencer, October 21, 1854.
London Evening Standard, March 09, 1855.
Londonderry Standard, February 08, 1855.
Liverpool Mercury, January 30, 1855.
Manchester Times, February 21, 1855.
Morning Advertiser, December 14, 1855.
_____, March 24, 1855.
_____, March 31, 1855.
Morning Chronicle, March 29, 1854.
Munster News, March 31, 1855.
Newcastle Journal, February 10, 1855.
Northern Daily Times, July 17, 1855.
Norwich Mercury, January 31, 1855.
Saint James's Chronicle, March 29 1855.
Sheffield Independent, February 24, 1855.
The Leeds Intelligence, March 31, 1855.
The Leeds Times, March 31, 1855.
The Morning Herald (London), March 09, 1855.
_____, March 23, 1855.
The Scotsman, January 31, 1855.
Wilts and Gloucestershire Standard, April 07, 1855.
Witness (Edinburgh), April 04, 1855.

په‌رتوکین کوردی:

ئه‌فیر یانوف، پ. ی. (۲۰۰۴)، کورد له‌چه‌نگی روسیا له‌گه‌ل ئیران و تورکیادا بارودوخی سیاسی ی کوردی تورکیا و ئیران و روسیا، وه‌رگیران: ئه‌فراسیوا هه‌ورامی، بلاوکراوه‌کانی مه‌کته‌بی بیرو هۆشیاری (ی. ن. ک)، سلیمانی.
بورکای، که‌مال (۲۰۰۸)، کورد و کوردستان له‌سه‌رده‌می باستانه‌وه تا کوتایی چه‌نگی یه‌که‌می جیهانی، وه‌رگیران: عه‌لی فه‌تحي، چاپخانه‌ی مناره، هه‌ولیر.
حاجی، کامه‌ران محه‌مه‌د (۲۰۰۷)، کوردستان له‌بازنه‌ی کپشه‌ی روژه‌ه‌لاتیدا 1800-1900، (لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی میژووویه)، به‌رئوه‌به‌رایه‌تی چاپخانه‌ی روژنه‌بیری، هه‌ولیر.
سجادی، علاء‌الدین، شوڤشه‌کانی کورد وه کورد و کۆماری عیراق، ئه‌تله‌س چاپ، تاران.
عه‌لی، عوسمان (۲۰۰۵)، چه‌ند لیکۆلینه‌وه‌یه‌ک ده‌باره‌ی بزاقا هاوچه‌رخ‌ی کورد، وه‌رگیران: کامه‌ران جه‌مال بابان زاده، چاپخانه‌ی دیکان، سلیمانی.

دزقرینن ژبه‌ر پیروژیا ئه‌قی جه‌ی ل ده‌ف ئیزدیان، ژ شامی هاته‌ ویژ، و هنده‌ک دیاردکه‌ن ئه‌وبخو چه‌ز ل لیگه‌ریانا جه‌ا و سروشتی دکر، و هنده‌ک ژی هاتنا وی بو لالش دزقرینن ژبه‌ر ئه‌وی دیت خه‌لکی ده‌فه‌ری یی دناف نه‌زانینی دا دژین و دویره‌بوون ژرییا خودی، بریار دا بمینت دا زانین و چه‌لالی و چه‌رامیی و باوه‌رییا ئایینی یا درۆست نیشا خه‌لکی بده‌ت، ئیزدی ددانن شیخ ئادی دامه‌زرینن ئایینی وانه و وه‌ک که‌سه‌کی پیروز ددانن، بو پتر پیزانین بنیره: العمري، محمد نبيل طاهر (۲۰۱۱)، تحقیق القول في عقيدة الشيخ عدي بن مسافر وبيان مدى صلته باليزيدية، المجلد 38، العدد 1، دراسات علوم الشريعة والقانون، الجامعة الأردنية، ص ص 2-3؛ زکی بک، محمد أمين (۱۹۳۹)، خلاصة تاريخ كرد و كردستان من أقدم العصور التاريخية حتى الآن، ترجمة: محمد علي عوني، مطبعة السعادة، مصر، ص ص 313-314.

(10) گومری یان ئه‌لیکسه‌نده‌ریول باژیره‌که ل ئه‌رمینیا ل

باکوئی روژناهای ئیریقانی، بنیره:

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Gyumri." Encyclopedia Britannica, May 12, 2022 <<https://www.britannica.com/place/Gyumri>> [accessed August 24th 2023].

(11) ئه‌ف باژیره یی ناشکه‌را نینه، دبیت روژنامی باسی باژیری زاخۆ بیت چونکه بزاقا ئیزدین شیری گه‌هشتبوو زاخۆ و هاتبوو ستاندن هه‌وره‌سا گه‌له‌ک جارا ناڤین جه‌ا یان یین که‌سان دروست نه‌هاتینه فه‌گوه‌استن د روژنامه‌قانیی دا.

(12) ئه‌فسه‌ره‌کی بریتانی بوو، میلایم دوو بوو دناف چه‌گن توپ هافیز یی بریتانی ل سالا 1825 دا، ل سالا 1841 ده‌یتته هه‌نارتن بو ئسته‌مبولی و ل (ترسانه‌-جیه‌خانه‌یا چه‌کی) کاردکه‌ت، هه‌روه‌سا وه‌ک کومپسه‌ره‌کی بریتانی دناف کونگره‌یین به‌ری ریکه‌فتنا ئه‌رزروم 1847 یا قافارتین سنۆرا دناقه‌ه‌را ده‌وله‌تا ئوسمانی و قاجاری دا کاردکر، رۆله‌کی باش د شه‌ری قرم دناف له‌شکرئ ئوسمانی ل چه‌په‌ری کارس دا هه‌بوو و پلا پاشایه‌تی (فه‌ریق)ی ژلاین ده‌وله‌تا ئوسمانی فه‌ یی هاتبوو دان بو پیزانین پتر بنیره:

P. B. Waite, "WILLIAMS, Sir WILLIAM FENWICK," in Dictionary of Canadian Biography, vol. 11, University of Toronto/Universite of Laval, 2003. <

- Three-Volume Set, Vol. 2, Oxford University Press on Demand.
- Lane-Poole, Stanley (1888), "The life of Stratford Canning Viscount Stratford de Redcliffe, from his memories and private and official papers, Vol 2, Great Britain-Foreign relations 1806-1858, London: Longmans, Green.
- Loftus, William Kennett (1857), Travels and researches in Chaldaea and Susiana; with an account of excavations at Warka, the "Erech" of Nimrod, and Shúsh, "Shushan the palace" of Esther, in 1849-52 Newyork, Robert Carter & Brothers, University of California Libraries.
- McDowall, David (1996), "The Kurds. Minority Rights Group International Report", *British Library Cataloguing in Publication Data*.
- Ward, Adolphus William and Alfred Rayney Waller (1967), eds., *The Cambridge history of English literature*, Vol. 9, Cambridge University Press.
- Yapp, Malcolm (2014), *The Making of the Modern Near East 1792-1923*, Routledge.

گوفارین کوردی:

- احمد، کامیران عبدالصمد (۲۰۰۳)، کارتی‌کرنا خویکین ئوسمانی لسه‌ر ره‌وشا ژباری ل کوردستانی، گوفارا زانکویا دهوك، په‌به‌ندا 6، ژماره 2، دهوك.

گوفارین عه‌ره‌بی:

- العمری، محمد نبیل طاهر (۲۰۱۱)، تحقیق القول فی عقیده الشیخ عدی بن مسافر و بیان مدى صلته بالیزیدیة، المجلد 38، العدد 1، دراسات علوم الشریعة والقانون، الجامعة الأردیة.
- قاسم، مشتاق مال الله و حیدر عبدالرضا حسن (۲۰۱۵)، العلاقات العثمانیة-الفرنسیة، والموقف الروسی منها 1853-1856م، العدد 75، مجلة آداب، البصرة.

مالپه‌رین ئه‌نترنی‌تی

- Leslie Stephen, Dictionary of National Biography, 1885-1900, vol. 46, Elder Smith & Co., London, 1896, <https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_National_Biography_1885-1900/Prentice_Archibald> [accessed 30th April 2023].
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Gyumri." Encyclopedia Britannica, May 12, 2022 <<https://www.britannica.com/place/Gyumri>> [accessed August 24th 2023].
- P. B. Waite, "WILLIAMS, Sir WILLIAM FENWICK," in Dictionary of Canadian Biography, vol. 11, University of Toronto/Universite of Laval, 2003. <http://www.biographi.ca/en/bio/williams_william_fenwick_11E.html> [accessed August 24th 2023].

هاکان، سینان (۲۰۱۲)، کورد و به‌رخودانه‌کانی له به‌لگه‌نامه‌کانی ئه‌رشیفی عوسمانی‌دا (1817-1867)، وه‌رگیران: به‌کر شوانی، ئه‌کادیمیای کوردی، هه‌ولیر.

په‌رتوکین عه‌ره‌بی:

- العلیای، عبدالله (۲۰۰۵)، کوردستان فی عهد الدولة العثمانیة من سنه 1851-1914 دراسة فی التاريخ السیاسی السلیمانیة.
- جلیل، جلیلی (۱۹۸۷)، من تاریخ الامارات فی الامبراطوریة العثمانیة فی النصف الاول من القرن التاسع عشر، ترجمة: محمد عبده النجاری، دمشق.
- دولینا، نینل الکسندروفنا (۱۹۹۹)، الإمبراطوریة العثمانیة وعلاقتها الدولیة فی ثلاثینیات وأربعینیات القرن التاسع عشر، ترجمة: أنور محمد إبراهیم، مجلس الأعلى للثقافة، القاهرة.
- زکی بک، محمد أمین (۱۹۳۹)، خلاصة تاریخ کرد و کردستان من أقدم العصور التاریخیة حتی الآن، ترجمة: محمد علی عون، مطبعة السعادة، مصر.

عمر، یوسف حسین (۲۰۱۶)، سیاسة بریطانیا تجاه الدولة العثمانیة 1839-1909، ط ۲، دار نور للنشر، جامعة غزة.

لازاریف، م. س. و آخرون (۲۰۱۱)، تاریخ کوردستان، ترجمه: عبدي حاجي، ط ۲، مطبعة حجي هاشم، أربيل.

مراد، خلیل علی و عبدالفتاح علی البوتانی (۲۰۱۵)، صفحات من تاریخ الكرد و کوردستان الحديث فی الوثائق العثمانیة (1840-1915)، مطبعة الحاج هاشم، أربيل.

نیکی‌تین، باسیلی (۲۰۰۷)، الكرد دراسة سوسیولوجیة وتاریخیة، ترجمة: نوري طالبانی، ط 3، مؤسسة حمدي للطباعة والنشر، سلیمانیه.

په‌رتوکین ئینگلیزی

- Atmaca, Metin (2021), "Origins of the "Kurdish Question"?: The Revolt of Yezdanser (1854-1855)." In *The Routledge Handbook of the Crimean War*, pp. 357-370, Routledge.
- Badem, Candan (2010), *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Brill.
- Bloom, J., Blair, S. S., & Blair, S. eds., (2009), *Grove Encyclopedia of Islamic Art & Architecture*:

حرکة ئیزدین شیر (١٨٥٤-١٨٥٥) فی الصحافة البریطانیة

الخلاصة

كان للصحافة البریطانیة دور هام فی نقل أخبار وأحداث حرکة ئیزدین شیر (١٨٥٤-١٨٥٥)، لأن هذه الحرکة كانت معاصرة لأحداث حرب القرم (١٨٥٣-١٨٥٦) بین الدولة العثمانیة وروسيا، كانت بریطانیا وفرنسا من المناصرین للدولة العثمانیة فی هذه الحرب وكانتا تراقبان بإهتمام الوضع الداخلي للدولة العثمانیة بسبب مخاوفها من إزدهار المصالح الروسية داخل الدولة العثمانیة. وكانت لهذه الحرب تأثيرا سیئا علی الأحوال الإقتصادية فی كوردستان، بالإضافة الی سیاسة روسيا مع الكرد والیی كانت تستخدمهم لمصالحها السیاسیة، وكذلك سیاسة الدولة العثمانیة مع ئیزدین شیر وإبعاده عن السلطة والسیطرة فی منطقتی الجزيرة و هکاری و هذه جمیعها كانت سببا فی أن یقوم ئیزدین شیر مع قومیات أخرى فی الدولة العثمانیة بحرکة بعد أن سيطرة علی مناطق واسعة، كان حرب القرم فرصة لئیزدین شیر لکی یقوم بهذه الحرکة عندما كانت الدولة العثمانیة بحاجة الی الكرد لتزويد الجيش للحرب، فقام ئیزدین شیر بإستغلال هذه الفرصة للقیام بحرکته ضد الدولة العثمانیة.

الكلمات الدالة: الصحافة البریطانیة، الدولة العثمانیة، ئیزدین شیر، روسيا

THE YAZDANSHER MOVEMENT (1854–1855) IN THE BRITISH JOURNALISM

SIPAL S MOHAMMEDAMEEN and SALAH MOHAMMED SALEEM

Dept. of History, College of Basic Education, University of Duhok, Kurdistan Region-Iraq

ABSTRACT

The British press had an important role in transmitting the news and events of the Yazdasher movement (1854-1855), because this movement was contemporary with the events of the Crimean War (1853- 1856) between the Ottoman Empire and Russia, and Britain and France were supporters of the Ottoman Empire in this war and were watching with interest the internal situation of the Ottoman Empire due to fears of Russia, especially on British interests within the state. This war had a bad impact on the economic conditions in Kurdistan, in addition to Russia's policy with the Kurds, which was using the Kurds for its political interests, as well as the policy of the Ottoman state with Yazdasher and keeping him away from power and control in the Jazira and Hakkari regions, all of which were the reason for Yazdasher with other nationalities in the Ottoman Empire to carry out an uprising and large areas became under the authority of Yazdasher, and this was an opportunity for Yazdasher to make this movement when the Ottoman Empire was Needing the Kurds to equip the army for the war, Yazdasher used this opportunity to rise up against the Ottoman Empire.

KEYWORDS: British press, Ottoman Empire, Yazdasher, Russia